

EVTANAZIYA: “ÖLÜM HÜQUQU”, YOXSA CİNAYƏT?

Vugar Rustamli

The Academy of Public Administration, 4th year Law Faculty student

GİRİŞ:

Evtanaziya yunan dilindən tərcümədə “asan ölüm” mənasını verir. Müasir dövrdə bu ifadə termin kimi ağır xəstəlikdən əziyyət çəkən şəxslərin həyatını sonlandırmaqla onları əziyyətdən xilas etmək mənasında başa düşülür.

Ümumiyyətlə, evtanaziya və onun nə dərəcədə yol verilən olub-olmaması barəsində bütünlükdə 20-ci əsrdə, həmçinin 21-ci əsrin əvvəllərində mütəxəssislər tərəfindən geniş müzakirələr aparılmışdır. Evtanaziya yalnız hüquqi cəhətdən deyil, habelə əxlaqi (dini) normalar və tibb elminin əsasları nöqtəyi-nəzərindən də qiymətləndirilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, evtanaziya barəsində fikirlər mübahisəli olması ilə seçilmiş, bu mövzuda iki qrup – evtanaziya tərəfdarları və evtanaziya əleyhdarları meydana çıxmışdır.

Qeyd edək ki, insanların evtanaziyaya müraciət etmələrinin əsas səbəbi şiddətli və dözülməz ağrılardır, lakin ABŞ və Hollandiyada aparılan araşdırmalar göstərmişdir ki, evtanaziya isəyən şəxslərin yalnız üçdə biri şiddətli və dözülməz ağrılar səbəbi ilə evtanaziya vasitəsilə həyatına son vermək istəyir.

Evtanaziyaya hüquqi baxımdan yanaşarkən dünya təcrübəsində bu sahədə əsas baxış sistemlərini üç tipdə görmək mümkündür:

1. Evtanaziya cinayətdir – evtanaziya cinayət əməli kimi müvafiq dövlətlərin cinayət məəcəllələrində təsbit olunmuşdur;
2. Evtanaziya yol veriləndir, lakin bəzi hallar daxilində törədilməsi onu cinayətə çevirir – evtanaziyadan sui-istifadə cinayətdir;
3. Evtanaziya leqal tibbi prosedurdur – bu, əsasən Qərbi Avropa ölkələrində rast gəlinən praktikadır. Qeyd etmək lazımdır ki, evtanaziya bu ölkələrdə qanuni olsa da, onun həyata keçirilməsi üzərində ciddi nəzarət mövcuddur və bu barədə qanunla xüsusi tələblər

müəyyən edilmişdir.

Bu yazıda evtanaziya bir sıra aspektlərdən izah olunacaq və onun yol verilən olub-olmaması barəsində yekun qənaətə gəlinəcəkdir.

EVTANAZIYA ÖLÜM HÜQUQU KİMİ

Ümumilikdə ölüm hüququ insanın öz iradəsi əsasında ağır əzabverici xəstəlikdən əziyyət çəkdiyi halda həyatının sonlandırılması hüququnu özündə ehtiva edir. Bu hüquq bəzən “şərəfli ölüm hüququ” da adlanır.

Ölüm hüququnun iki növü vardır:

- 1) həkim yardımı ilə özünə qəsd;
- 2) evtanaziya.

Həkim yardımı ilə özünə qəsdlə evtanaziyanın əsas fərqi özünü həyatdan məhrum etmənin kim tərəfindən həyata keçirilməsində göstərir. Belə ki, həkim yardımı ilə özünə qəsdə həkimin xəstənin arzusu əsasında ona müxtəlif öldürücü dərmanları və ya digər dərmanları öldürücü dozada təqdim etməsi və xəstənin onları müstəqil şəkildə qəbul etməsi nəticəsində o, öz həyatına son qoya bildiyi halda, evtanaziyada bu fərqli üsullarla yalnız həkim tərəfindən həyata keçirilir.

Qeyd edək ki, ölüm hüququ əksər hallarda fiziki ağrılardan əziyyət çəkən şəxslərə tətbiq edilsə də, təcrübədə fərqli hallara da rast gəlinibdir. Belə ki, Hollandiyada Aureliya Brouvers adlı 29 yaşlı qadın psixi problemlərinin ona əzab verməsinin ölüm hüququna əsas verə bilməsini 8 illik mübarizəsinin sonunda məhkəmələrə sübut edə bilmişdir ki, bununla da, onun öz həyatına son verməsi yol verilən hesab olunmuşdur.

Ümumiyyətlə, evtanaziyayı ölüm hüququ kimi tanıyan bir sıra görkəmli hüquqşünas alimlər onun həyata keçirilməsində hər hansı bir məhdudiyətə ehtiyac olmadığını qeyd edirlər. Burada əsas məsələ odur ki, əgər şəxs öz yaşamaq hüququnu sərbəst şəkildə həyata

keçirərək həyatını davam etdirə bilirsə, onda nə üçün istədiyi vaxt öz azad seçimi əsasında bu hüquqdan imtina edə bilməsin?

Hovard Qrey bildirir ki, insan həyatı onu yaşayanların baxışı ilə müəyyənləşir. Əgər hər hansı bir şəxs həyatdan bezib, depressiya və ya dözülməz stress yaşayırsa, bu zaman onun ölüm hüququ vardır.

Qeyd edək ki, bu gün dünyanın 25-ə yaxın ölkəsindən (əsasən Avropa ölkələri) ölüm hüququ tətbiqinin tərəfdarı olan təşkilatların ittifaqını özündə birləşdirən Ölüm Hüququ Cəmiyyətləri üzrə Dünya Federasiyası adlı beynəlxalq təşkilat fəaliyyət göstərir. Bu təşkilat dünyanın müxtəlif ölkələrində ölüm hüququnun tanınması və onun tətbiqinin qanunvericilikdə təsbit olunması uğrunda geniş mübarizə aparmaqdadır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, evtanaziyanın ölüm hüququ kimi tanınması məsələsi insanların istənilən vaxt öz həyatlarına son vermələri ilə əlaqələndirilən bir məsələ deyildir və bu sahədə aparılan araşdırmalar şəxslərin ölüm hüququ adı altında evtanaziya istifadə etməsini əsasən xroniki və ölümcül xəstəliklərə yoluxma, habelə bədbəxt hadisələr nəticəsində ağır xəsarət alaraq şikəst qalma, iflic və s. kimi digər vəziyyətlərdə yol verilən hesab edirlər. Hətta Marqaret Brazyer qeyd edir ki, ölüm hüququ fundamental insan hüquqlarından biridir və o, fundamental hüquq kimi tanınmırsa, onda digər əsas insan hüquqlarından danışmaq mənasızdır. [1]

Tanınmış alimlərdən Belian qeyd edir ki, əslində ölüm hüququ insanın şəxsi toxunulmazlıq və azadlıq hüququnun bir hissəsidir və onu ayrıca bir hüquq kimi təsbit etməyə ehtiyac yoxdur. İnsanlar bu hüququ da digərləri kimi həyata keçirməkdə sərbəstdirlər. [2] Lakin istisna haldır ki, bu hüquq yalnız evtanaziya daxilində başa düşülməli və həyata keçirilməlidir. Əks halda, psixoloji problemlərdən qaynaqlanan intihar və s. kimi yollarla şəxslərin özlərini həyatdan məhrum etməsi cəmiyyət daxilində heç bir effektiv nəticəyə nail olunmasına gətirib çıxara bilməz və butipli hərəkətlər yalnız öz mənfəi xüsusiyyətləri ilə müşahidə oluna bilər.

İnsan azadlıqlarını ön plana çəkən bir qrup hüquqşünaslar evtanaziya münasibətdə qeyd edirlər ki, əgər hər hansı bir hərəkət şəxsin mənafeyinə uyğun və könüllü surətdə həyata keçirilirsə, həmçinin digərlərinin hüquqlarına xələl gətirmirsə, onda onu reallaşdırmaq tamamilə yol veriləndir. [3] Bu səbəbdən, onlar etiraf edirlər ki, insanların ölüm hüququ vardır və bu hüququn həyata keçirilməsi heç bir halda

digərlərinin hüquq və azadlıqlarına hər hansı zərər yetirə bilməz.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölüm hüququ kimi evtanaziya əxlaq normalarının universal tətbiq oluna biləcəyi kriteriyanı təmin etmək qabiliyyətinə malikdir. Belə ki, evtanaziya qanunvericilikdə icazə verilməsi və onun tətbiqinin genişləndirilməsi insanlarda öz hüquq və azadlıqlarını daha sərbəst həyata keçirmək məqsədilə motivasiyanı daha da artırır və dövlətlərin evtanaziya üzərində ciddi nəzarəti ilə müəyyən müddətdən sonra bu praktika təkmilləşsə və ondan istifadədən səmərəli nəticələr əldə edilə bilər.

Nəzərə alaraq ki, ölüm hüququ kimi evtanaziya həvəsin artmasına səbəb olan amillərdən biri ağır xəstəliklərdən əziyyət çəkən şəxslərə lazımi tibbi yardımın göstərilməməsidir. Müalicə üsulları azaldıqda və ya onlar heç bir səmərəli nəticə vermədikdə xəstələrdə evtanaziyanın tətbiqinə həvəs şərtlənir. Əgər xəstələr artıq ağrı və əziyyət çəkmək istəmirlərsə, onda onların bu hüquqdan istifadəsi yol verilən status almış olur.

Evtanaziya barəsində dünya təcrübəsinə nəzər saldıqda aydın olur ki, evtanaziyanın qanuni olduğu ölkələrin heç də hamısında o, ölüm hüququnun həyata keçirilmə vasitələrindən biri kimi nəzərdə tutulmur. Buna əsas səbəb kimi ölüm hüququnun hələ də mübahisəli mövzu kimi qalması və hüquqşünas alimlərin evtanaziya barəsində orta nəticəyə gələ bilməmələridir.

ABŞ təcrübəsində evtanaziyanın tətbiqinin qanuni və ya qanunsuz olması ştatlara görə fərqlənir. Lakin ştatların əksəriyyətində bu, qanunsuzdur. Bununla belə, bu ölkədə Kaliforniya məhkəmələri öz təcrübələrində evtanaziyanın yol verilən olması barəsində əhəmiyyətli məsələlərə yer vermişlər. Məsələn, 1983-cü ildə Kaliforniyada ailə üzvlərinin istəyi ilə iki həkim respirator və nəmliyəndirici boruları ağır xəstəlikdən əziyyət çəkən şəxsdən ayırmaqla onun həyatına son vermişlər. Bunu həyata keçirməyi ailə üzvləri istəsələr də, onların bu əməli evtanaziya hesab edilərək təqsirləndirilmişlər. Lakin məhkəmə bütün müalicələrin təsirsiz olduğunu və xəstənin şiddətli ağrılardan əziyyət çəkdiyini nəzərə alaraq onun həyatına son verməyi mərhəmətli addım kimi qiymətləndirərək hər iki həkimi təqsirsiz hesab etmişdir. [4]

Avropa ölkələri təcrübəsində evtanaziyanın hansı səviyyədə yol verilən olub-olmadığı ölkələrə görə dəyişməkdədir. Bu, əsasən özünü evtanaziyanın hansı növə həyata keçirilməsində göstərir. Belə ki, evtanaziyanın aktiv (evtanaziyanın tətbiq olunacağı şəxsin

müxtəlif qüvvələrlə, əsasən ölümcül iynələrlə həyatdan məhrum edilməsi) tətbiqi Hollandiya, Belçika, İsveçrə və Lüksemburq kimi Avropa ölkələrinə leqal olduğu halda, onun yalnız passiv (evtanaziyanın tətbiq olunacağı şəxsin həyatın davam etməsi üçün əhəmiyyətli olan vasitələrdən məhrum edilməsi ilə öldürülməsi) şəkildə həyata keçirilməsi isə Birləşmiş Krallıq, Danimarka, İspaniya və Yunanıstan qanunvericiliklərində leqal olaraq təsbit olunmuşdur.

EVTANAZIYA CİNAYƏT KİMİ

Evtanaziyanın cinayət kimi tanınma formalaşdırılmasında görkəmli hüquq alimlərinin əvəzsiz rolları olmuşdur. Bu sahədə orta q fikirdən çıxış edən Harris və Sheldon kimi alimlərin mülahizələrinə görə fiziki, əqli və sağlamlıq xüsusiyyətlərinə görə geri qalan şəxslərin həyatdan məhrum edilməsi onların cəmiyyətdən qovulması kimi başa düşülməlidir. Sözügedən alimlərin arqumentlərində başlıca məsələlərdən biri də məhz əqli cəhətdən zəif olan şəxslərə qarşı evtanaziyanın törədilməsinin yolverilməz hesab olunmasıdır. Belə ki, onlar tibbi mülahizələrə əsaslanaraq qeyd etmişlər ki, fiziki cəhətdən sağlam olmayan şəxslərə qarşı evtanaziyanın tətbiqi əqli zəifliyi olan şəxslərə nisbətə daha məqsədəuyğundur. Bu, əsasən əqli xəstəliklərin şəxslərə daha az əziyyət verməsi və onların müəyyən müddətdən sonra aradan qaldırılmasına nail ola bilməklə əlaqələndirilirdi. [5]

Evtanaziyanın yayılmasına qarşı olan bir qrup alimlər həm hüquq, həm də tibb elminin əsaslarından çıxış edərək sübut edə bilməmişlər ki, evtanaziyaya razı olan şəxslərin əksəriyyətində bu istək depressiyadan irəli gəlir. [6] Bu problemin həll olunması, yəni həm şəxslərin psixoloji vəziyyətini yaxşılaşdırmaq, həmçinin də evtanaziyanın yayılmasının qarşısını almaq məqsədilə dövlətlərin müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən əhaliyə xidmət edən yeni müəssisələrin yaradılması təklif olunmuşdur. Bu tətbiqdə əsas məqsəd şəxslərin “həyat hüququ”nu bərpa etmək və onları “şərəfli ölüm hüququ”ndan, yəni evtanaziyadan kənarlaşdırmaqdır. Araşdırmaçılar bu yolla evtanaziyanın kəskin surətdə azalacağını proqnozlaşdırırlar.

Evtanaziyanın əleyhinə çıxış edən bir çox tanınmış həkimlər bildirirlər ki, müasir dövrdə tibbin yüksək inkişafı, yeni texnologiyaların xəstəliklərin müalicəsində geniş istifadə olunması nəticəsində artıq evtanaziyaya ehtiyac yoxdur. Qeyd olunur ki, evtanaziyada əsas

məqsəd kimi məhz konkret şəxsi həyatdan məhrum etməklə onu dözülməz ağrıdan xilas etmək çıxış edirsə, bu zaman şəxsin həyatına son vermək əvəzinə, alternativ üsul kimi yüksək dozalı ağrıkəsicilərdən istifadə daha məqsədəuyğundur. Habelə, müalicəsi mümkün hesab edilməyən xəstəliklərin müalicəsinin yaxın illərdə mümkün ola biləcəyini nəzərdə tutan həkimlərin mülahizələri də bu sahədə evtanaziyaya ehtiyac qalmayacağını göstərir. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı bildirir ki, yüksək dozalı ağrıkəsicilərdən istifadə etməklə xəstələrin ağrılarını hissedilməz hala gətirmək nəticəsində onlar nə ölür, nə də ölümləri təxirə salınır. Bu hal həyatla ölüm arasında tibbi bir prosesi təşkil edir. Həmçinin bu vasitə psixoloji və mənəvi aspektləri özündə ehtiva edir. Qeyd olunur ki, bir şəxsin yaşadığı travma ancaq fiziki ağrılardan ibarət deyil, burada istifadə olunan dərmanlar şəxsin ağrılarını yüngülləşdirsə də, onun psixologiyasını rahatlatmır. Bu səbəbdən, yeni dərmanlardan istifadəyə ehtiyac yaranır ki, onlardan istifadə ilə şəxsin psixoloji vəziyyətini rahatlatmaq məqsədi güdülür və bu da şəxsi depressiyaya məruz qalmaqdan qoruyur.

Qeyd etmək lazımdır ki, dini inancların hökmran olduğu cəmiyyətlərdə evtanaziyaya qarşı münasibətlər birmənalıdır. Ələlxüsus, İslam, Xristianlıq və İudaizm dinlərinin tələblərinə əsasən, insan həyatı müqəddəsdir və onu heç bir vəchlə əldən almaq olmaz. İslam ölkələri təcrübəsinə nəzər saldıqda aydın müşahidə olunur ki, bu ölkələrdə qanunvericilik evtanaziyayı cinayət kimi tanıyır və özlüyündə bu cinayətə görə ağır cəzalar müəyyən edilmişdir. Müsəlman ölkələrdə həkimlər arasında aparılan sorğu göstərmişdir ki, bu ölkələrdə həkimlərin 98%-i evtanaziyayı insan ləyaqətinin pozulması kimi tanıyır və bu cür əməlin törədilməsinə tamamilə qarşıdırlar. [7]

Nəzərə alaq ki, hüquqi aspektdən evtanaziyanın tətbiqi şəxsin fundamental hüquqlarından birini – yaşamaq hüququnu məhdudlaşdırmağa yönəlmişdir. Bu səbəbdən qeyd etmək lazımdır ki, evtanaziya 1948-ci il tarixli Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi və 1950-ci il tarixli “İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Avropa Konvensiyası kimi beynəlxalq aktlara tamamilə ziddir. Sözügedən aktlarda evtanaziya barəsində birbaşa danışılmasa da, Bəyannamənin və Avropa Konvensiyasının müvafiq olaraq 5-ci və 3-cü maddələrində dolay yolla o qadağan olunur:

Heç kəs işgəncəyə və ya ağır, qeyri-insani və ya onun ləyaqətini alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamalıdır. (Bəyannamə, 5-ci maddə)

Heç kəs işgəncəyə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamalıdır. (Avropa Konvensiyası, 3-cü maddə)

Hesab edirik ki, qeyd olunan maddələrdə evtanaziya “qeyri-insani rəftar”ın bir növü kimi başa düşülür.

Müxtəlif ölkə təcrübələrinə nəzər saldıqda görürük ki, ABŞ təcrübəsində evtanaziyanın tətbiqinin qanuni və ya qanunsuz olması ştatlara görə fərqlənir. Lakin əksər ştatlarda bu, qanunsuzdur. Ştatların müstəqil olaraq öz qanunvericiliklərində bu barədə müddəalar müəyyən etməsi nəticəsində hər ştatda evtanaziyanın tətbiqi ilə bağlı fərqli hüquq münasibətləri meydana gəlmişdir.

Avropa ölkələri (əsas etibarilə Qərbi Avropa) evtanaziyanın bu ölkələrdə qanuni olması ilə seçilməkdədir. Lakin evtanaziyanın hansı növdə tətbiq olunmasına görə bu, fərqlənir. Belə ki, əksər Avropa ölkələrində passiv evtanaziya qanuni olduğu halda, aktiv evtanaziya heç də bütün ölkələrdə qanuni deyildir. Nəzərə almaq lazımdır ki, evtanaziyanın istənilən növünün tətbiqi Avropa ölkələrindən Polşa, Litva, Latviya və Norveç qanunvericiliklərinə əsasən cinayət məsuliyyəti yaradır. Onu da qeyd edək ki, evtanaziya İsrail qanunları ilə rəsmən qadağan olunsada da, xüsusi hallarda ona yol verilir.

Bu hissə üzrə fikrimizi qısa olaraq ifadə edərək qeyd edə bilərik ki, evtanaziyanın əleyhinə olan fikirlərin əsasları aşağıdakı şəkildədir:

Əxlaqi (dini) baxımdan:

- evtanaziyanın tətbiqi cəmiyyətin “həyatın müqəddəsliyi”nə olan hörmətini zəiflədir;

- evtanaziya müxtəlif xarakterli xəstəliklərdən əziyyət çəkən şəxslərin digərlərindən dəyərsiz olduğunu göstərir;

- evtanaziya könüllü tətbiq olunmağa başlasada, müəyyən müddət sonra həyatdan məhrum edilməsi məqsəduyğun hesab edilməyən şəxslərə də məcburi şəkildə evtanaziyanın tətbiqi qaçınılmaz ola bilər;

Praktiki baxımdan:

Evtanaziyanın tətbiqi mənfi təsir göstərə bilər:

- xəstələrin davamlı müalicəsinə;

- həkimlərin xəstələrin həyatını xilas etməyə yönələn cəhdlərinə;

- ağır xəstəliklər üçün effektiv müalicə yollarının axtarılmasına;

Həmçinin evtanaziya:

- psixoloji cəhətdən həssas insanlarda ölümə həvəsi artıracaqdır;

- ailələri tərəfindən tərk edilən xəstələrdə ölümün yeganə həll üsulu olması barədə əsaslı düşüncələr formalaşdıracaqdır.

NƏTİCƏ:

Mövzu üzrə izah olunanları ümumiləşdirərək aşağıdakı nəticəyə gəlirik:

1) İnsanların öz həyatları barəsində sərbəst qərar verə bilmələri, habelə müxtəlif ölkələrin təcrübəsi evtanaziya həvəsli olan şəxslərin tibbi və hüquqi cəhətdən xarakterizə olunması nəticəsində onların əksəriyyətinin bu arzusunun əsaslı olduğunu müəyyən etdiyi üçün fikrimizcə evtanaziya ölüm hüququdur, lakin onu cinayətə çevirən amillər hələ də mövcuddur və bu səbəbdən, onlar aradan qaldırılmalı, evtanaziyanın tətbiqi formaları konkret anlayışlarla əhatə olunmalı, habelə evtanaziyanın məqsədi fərqli mənalarda başa düşülməməlidir;

2) Ölüm hüququ kimi tanındığı halda evtanaziya cinayət məsuliyyəti yarada bilməz, lakin ondan sui-istifadənin və digər hüquqa zidd əməllərin həyata keçirilməsinə qarşı dövlətlər səmərəli nəticə verə biləcək metodların tətbiqini sürətləndirməlidirlər;

3) Evtanaziyanın qeyri-insani rəftar kimi başa düşülməməsi üçün cəmiyyət daxilində maarifləndirici təbliğatlar aparılmalı və şəxslərin ölümə həvəsli olmasının nəticəsinin yalnız ölüm hüququnun yol verdiyi hallarda reallaşdırıla biləcəyi izah edilməlidir.

İSTİNADLAR:

1. See Mason JK, McCall Smith RA. Law and medical ethics 4th edn. London: Butterworths 1994: p. 316-317
2. Belian J (1996). Deference to Doctors in Dutch Euthanasia Law. *Emory International Law Review*, 10: p. 255–256.
3. Rodriguez C. Will Belgium’s Legalized Child Euthanasia Trigger Death Tourism? *Forbes*. 2014. Mar 6th.
4. Post, Steven (1 January 1999). “Euthanasia and Sustaining Life”. *Bioethics for Students: How Do We Know What’s Right?*
5. Saunders C. Terminal Care in medical oncology. In: Begshawe KD, editor. *Medical oncology*. Oxford: Blackwell; 1975. p. 563-576.
6. Chochinov HM, Wilson KG, Enns M. Desire for death in the terminally ill. *Am J Psychiatry*. 1995; 152:1185-1191.
7. Karami K, Maria C, Nasibeh K (2012). Physicians’ attitude about euthanasia and assisted suicide. *International Journal Medical Sciences*, 4(6): p. 138-141.

